

Tinneke Beeckman

Neem de tijd

OVER DE POLITIEKE VERBEELDING
VAN DE TOEKOMST



Boom

Inhoud

Inleiding. Toen de toekomst nog vanzelf sprak **9**

DEEL I. TIJD ZICHTBAAR MAKEN

1. Wat doet de tijd? **15**
2. Tijd als geografie **29**
3. Politiek buiten de geschiedenis **37**

DEEL II. WANNEER DE TIJDSORDE BREEKT

4. In tijden van crisis **45**
5. Politieke onvoorspelbaarheid **55**
6. De toekomst als persoonlijke opdracht **65**

DEEL III. SCHADUWZIJDEN VAN VOORUITGANG

7. Avant-garde. Tijd als morele rangorde **75**
8. Verlies **81**
9. Spijt van de tijd. Het reactionaire denken **87**

DEEL IV. EEN ANDERE VERHOUDING TOT DE
TOEKOMST

- 10. De toekomst als beginnen **97**
 - 11. Autoriteit. Een gedeelde wereld tussen generaties **105**
 - 12. Welke utopie is nog mogelijk? **115**
 - 13. Ontsnappen aan de menselijke conditie **129**
- Nawoord. Voorbij het heden **137**
- Dankwoord **141**
- Noten **143**
- Bibliografie **153**

Inleiding.

Toen de toekomst nog vanzelf sprak

‘Het was het genie van Proust om ervan uit te gaan dat elke verschijning óf misleidend is óf verkeerd kan worden begrepen, en dat het enige geschenk dat de moordenaar Tijd ons geeft, is dat hij ons later laat zien wat we de eerste keer hadden gemist.’¹

Gore Vidal, *Palimpsest*

Tijdens de jaren negentig studeerde ik aan de universiteit in Brussel. Ik herinner me die tijd als zorgeloos. Er heerste een optimistische stemming, die nauwelijks verwoording behoefde. De politieke orde oogde stabiel en een sfeer van vooruitgang leek zelf buiten de geschiedenis te staan. Dit vooruitgangsgeloof zou de ruimte veroveren: de liberale democratie zou overal vrijheid, welvaart en wetenschappelijke ontwikkeling verspreiden. Naar het woord van Francis Fukuyama was ‘de Geschiedenis’ ten einde.

Dit nieuwe tijdperk begon met het einde van de Koude Oorlog, rond 1990. In deze nieuwe tijdsorde leek het verleden irrelevant. Het zou niet meer doorwerken in het heden of in de toekomst. Natuurlijk waren er wel moeilijkheden, kleine haperingen in de machine, maar die konden binnen

het bestaande bestel worden opgevangen. Bijsturen zou volstaan. Een eindeloze hoeveelheid tijd lag in het verschiet. Deze manier om naar de toekomst te kijken leek rationeel en ideologisch neutraal.

Tijd was geen bekommernis meer, persoonlijk noch filosofisch. Daarom viel het onderliggende verhaal niet op. Juist wanneer een denkkader vanzelfsprekend wordt, stellen mensen er geen vragen meer bij.² Voor de meest overtuigende ideologische ideeën zijn amper woorden te vinden. Ze verschijnen als logisch en evident. Ze worden pas zichtbaar wanneer ze hun vanzelfsprekendheid verliezen. Zo blijkt het voor mij, achteraf bekeken, in de jaren negentig te zijn geweest.

De toekomst die toen vanzelfsprekend was, is vandaag een bron van onzekerheid geworden. Het was niet één gebeurtenis die deze ommekeer veroorzaakte, maar een opeenvolging van schokken, zoals de aanslagen van 11 september 2001, de financiële crisis in 2008, de migratiecrisis in 2015, de coronapandemie in 2020 en de Russische inval in Oekraïne in 2022. Plots nam de geschiedenis, die zogenaamd ten einde was, toch onverwachte wendingen. Daarbij kwamen nog andere geopolitieke omwentelingen, de dreiging van de klimaatverandering en een hele reeks onzekere technologische ontwikkelingen. De liberale democratie staat wereldwijd onder druk. Het aantal democratische staten groeide de laatste jaren niet, maar nam juist gestaag af.³ Geleidelijk is de idee van 'het einde van de geschiedenis' op de schop gegaan. Sterker nog, de idee van de toekomst zelf staat onder druk. Het is alsof de tijd zelf opraakt, alsof er dringend gehandeld moet worden, omdat de bestaande opvattingen over tijd en politiek uitgewoond zijn. Alleen is onduidelijk hoe dat handelen

DEEL I

Tijd zichtbaar maken



I. Wat doet de tijd?

‘De geschiedenis heeft veel eindes en veel beginpunten, elk einde is een nieuw begin, elk begin sluit af wat eraan voorafging.’

Hannah Arendt, *The Promise of Politics*¹

‘Weet je wel welk jaar het is? Dat kán toch niet meer in deze tijd!’ Die uitroep klinkt als verbazing, maar onthult een verwachting: naarmate de tijd verstrijkt, zou de samenleving vooruit moeten gaan. Alsof de tijd zelf iets doet. Vroeger zei ik regelmatig iets gelijkaardigs, bijvoorbeeld wanneer ik hoorde dat vrouwen zich onveilig voelen op straat, of dat ze voor hun levenskeuzes afhankelijk zijn van hun ouders of partner. Andere maatschappelijke problemen zouden ook met de tijd verdwijnen. Klimaatverandering en milieuvervuiling? De wetenschap zou wel soelaas brengen. Problemen rond migratie en integratie? Die zouden vanzelf minder worden.

Nu ben ik dat vertrouwen in de tijd zelf kwijt. Misschien brengt de toekomst beterschap, misschien ook niet. Wat mij interesseert, is dat die tweede mogelijkheid in een optimistisch klimaat haast ondenkbaar was. Schopenhauers uitspraak dat ‘het ergste nog moet komen’ klonk als een

grappige, maar achterhaalde gedachte van een onverbetterlijke pessimist.

Waarop is het vertrouwen gebaseerd dat het verstrijken van de tijd zelf verbetering zou brengen? Welke gevolgen heeft dat vertrouwen voor het politieke handelen? Mogen mensen veronderstellen dat ze kunnen achteroverleunen omdat het wel in orde komt? Om deze vragen te beantwoorden, kijk ik naar de verschillende manieren waarop filosofen de tijd hebben voorgesteld, en naar de politieke gevolgen daarvan.

Vooraf vanaf de Moderniteit ontstond een ingrijpende nieuwe gedachte: niet alleen de tijd verloopt, de geschiedenis zelf zou een proces volgen. Wat zijn de gevolgen van dit procesdenken? Hoe kan dit ontspreken? En is er een alternatief, dat politieke actie met een open toekomst verbindt?

Tijd als wiel, pijl of eindpunt

We kunnen drie tijdsopvattingen onderscheiden die politiek belangrijk zijn: een cyclische, een lineaire en een teleologische. Het vooruitgangsgeloof veronderstelt een lineaire tijd: de tijd wordt voorgesteld als een lijn van het verleden via het heden naar de toekomst. Het is bovendien teleologisch, omdat de geschiedenis zich naar een doel, een vervulling of een eindpunt zou bewegen. De mensheid zou bijvoorbeeld op weg zijn naar meer rationaliteit, vrijheid of welvaart. Tijd kan lineair worden opgevat zonder dat een einddoel wordt verondersteld: er kan dan evenzeer sprake zijn van stilstand of achteruitgang.

Een lineaire tijdsopvatting staat tegenover een cyclische. Die wordt vaak afgebeeld als een ronddraaiend